

VARLIK VERGİSİ ÜZERİNE BİRKAÇ BELGE

■ Varlık Vergisi'ne tepkiler

Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 3 Mart 1944 tarihinde, başbakanlığa yazdığı bir yazıda, İstanbul'da Ermenice yayımlanan Halk Salnamesi adlı bir yayında Varlık Vergisi hakkında yapılan olumsuz değerlendirmelere dikkat çekiyordu.

Ermenice yayımlanan bir eserde, eserin içeriğinin bizzat çevirmen tarafından bir raporla resmi makamlara duyurulma gereğinin hissedilmesi ilginçtir.

Cemil Koçak >

Bu yazıda Varlık Vergisi ile ilgili olarak Başbakanlık Arşivi'nde bulabildiğim birkaç belgeden söz etmek istiyorum.

**İngiliz Ticaret Odası Aylık Dergisi
(İstanbul 27 Şubat 1943)¹**

"Fahri reisi İngiltere'nin Türkiye nezdindeki büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, fahri ikinci reisi İstanbul'da Mr. James Morgan, reisi Mr. W. G. Middletown Edwards ve azası arasında İngiltere Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri S. R. Jordan'ın bulunduğu İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası" tarafından yayımlanan yıllık raporun Varlık Vergisi Kanunu ile ilgili kısmı, 17 Mart 1943 tarihinde, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü'nce Türkçeye tercüme edilerek, başbakanlığa sunulmuştu. Yazının bu kısmında Varlık Vergisi Kanunu'nun özelliklerinden söz ediliyordu. Buna göre, yasa ile Türkiye'de toplam 450 milyon TL vergi tahsil edilmek isteniyordu. Bu rakamın 344 milyon TL'si İstanbul'dan elde edilecekti. Halen 1943 yılının

Ocak ayı sonuna kadar toplam 200 milyon TL vergi toplanmıştı. Bu suretle, bir yıl içinde 520 milyon TL'den 763 milyon TL'ye yükselen tedavül hacmi, aynı tarihte yeniden 702 milyon TL'ye kadar gerilemişti. Yazıda konuyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunuluyordu:

Herhangi bir fevkalade vaziyeti karşılamak üzere munzam bir vergi ihdasına hiç kimse itiraz edemez. Fakat mükelleflere vergi tahmil edilirken hiçbir sabit vahidi kıyası gözetilmemiştir. Bu kanun, mükelleflere temyiz hakkı vermemekte ve icapları ifa edilmediği taktirdede, mükelleflerin şiddetle cezalandırılmalarını, hatta mecburi amelilğe alınmalarını istilzam eylemektedir.

Sermaye üzerine konulmuş çok ağır bir vergiden başka bir şey olmayan bu verginin, yalnız münferit tacirlerin değil, aynı zamanda bütün piyasanın istikrârını haleldâr ettiğini tebarüz ettirmek lüzumunu hissetmekteyiz. Bu vaziyet karşısında Birleşik Krallık'taki ihracatçıların yeni teklifleri nazarı dikkate itibara alırken, en geniş manasında ihtiyatlı bir hareket serbestisini muhafaza etmeleri iktiza etmektedir.²

Görüldüğü gibi, İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası tarafından yayımlanan derginin Varlık Vergisi hakkındaki eleştirel yaklaşımı resmi makamların da dikkatini çekmişti. Özellikle İngiliz kaynaklı bir eleştiri, pek çok bakımdan daha önemli olmalıydı.³

**Metapolitefsis
Gazetesi
(Rumca/İstanbul)
(1943)⁴**

Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 24 Ocak 1944 tarihinde, başbakanlığa yazdığı bir yazıda, İstanbul'da Rumca yayımlanmakta olan *Metapolitefsis* gazetesinin Varlık Vergisi hakkındaki aleyhte ve sistematik yayınlarından şikâyet ediyordu. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün İç Yayınlar Dairesi Müdürlüğü, 21

Borçlarını vermeyen mükellefler kamptan çıkartılıyor (Yazın 3. ünlü sahifelerindedir.)
Cumhuriyet, 23 Mart 1943

Ocak 1944 tarihli raporunda, ilgili gazete hakkında şu değerlendirmede bulunuyordu:

Bundan evvelki raporlarımızda da arz ettiğimiz gibi, İstanbul'da çıkan Rumca *Metapolitefsis* gazetesi, Varlık Vergisi Kanunu mer'iyet mevkiine girdiği günden bugüne kadar, bu vergi aleyhindeki neşriyatına sistemli bir şekilde devâm etmiştir. Gazete adeta Varlık Vergisi mükelleflerinin bir organı haline gelmiş gibidir. Bir zamanlar tarh edilen verginin hatalı olduğundan, akalliyet [ekalliyet/azınlık] mekteplerinde Türk muallimlerinin talebelere fena muamele ettiğinden bahsederken, Varlık Vergisi mükelleflerinin çalışma yerlerinden dönmesi üzerine, mükelleflere, 'sizin için divâniharplere verildim' diyecek kadar ileri gitmiştir. Şimdi ise mükellefler için bir umumî af ilân edilmesini ve satışların derhal durdurulmasını talep etmektedir.⁵

Yazının altına, "Basın Yayın Um[um] M[ü]d[ü]rlüğü'ne telefonla icab eden cevap verilmiştir" notu düşülmüştür. Telefonla verilen talimatın ne olduğunu bilmiyoruz, ama muhtemelen gazetenin uyarılması yönünde olmalıdır. Gazetenin kapatılıp katılmadığını saptayamadım. Rumca yayın yapan bir azınlık gazetesinin, Varlık Vergisi hakkındaki eleştirel yaklaşımının hayli dikkat çekici olduğu anlaşılıyor.

Halk Salnamesi (Ermenice/İstanbul) (1944)⁶

Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 3 Mart 1944 tarihinde, başbakanlığa yazdığı bir yazıda, İstanbul'da Ermenice yayımlanan *Halk Salnamesi* adlı bir yayında Varlık Vergisi hakkında yapılan olumsuz değerlendirmelere dikkat çekiyordu. Eserin "Ermenice mütercimi" tarafından bizzat hazırlanan raporda şu görüşlere yer verilmişti:

Sene içindeki olayları kaydeden kitap, bu meyanda; Varlık Vergisi borçlarından dolayı mecburi çalışma yerlerine sevk edilenlerin aileleri nezdinde

ne dönmeleri yolunda Rumca *Metapolitefsis* gazetesi başmuharriri Papadopoulos'un Başvekilimiz ile bir görüşme yapmak ve *Vatan* gazetesi başmuharriri Ahmet Emin Yalman'ın da, bu mükelleflerin elim durumlarını belirtmek suretiyle gösterdikleri medenî cesareten takdirle bahis ve mecburi çalışma yerlerinden dönmekte olanları alkışlarla karşılayanların da, bilhassa bu vatandaşlar çalışma yerlerine sevk edilirken, bunlarla alay eden ve bunları tahkir eden kimseler olduklarına işaret edilmiş olması dikkate değer bulunmuştur. Münderecat arasında başkaca zararlı bir cihet görülmemiştir.⁷

Ermenice yayımlanan bir eserde, eserin içeriğinin bizzat çevirmen tarafından bir raporla resmi makamlara duyurulma gereğinin hissedilmesi dikkat çekicidir. Yine bir azınlık dilindeki yayının Varlık Vergisi hakkındaki eleştirel bakışına önem verildiği anlaşılıyor.

Çalışma Mükellefiyetinin Tatbik Tarzı Hakkında Talimatname Hazırlığı⁸

Bu konuda elimizde iki adet belge bulunmaktadır. İlk belge, Milli Müdafaa Vekâleti'nden Başbakanlığa yazılan bir yazıdır. 13 Kasım 1942 tarihinde kaleme alınmış olan yazıda, "Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesinde 'çalışma mecburiyetinin tat-

Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen yükümlüler çalışma kampına gönderilirken.

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

bik tarzı hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunur' hükmü" hatırlatılıyor ve şöyle deniliyor: "İşbu hükmün tatbiki için M[illi] M[ü]dafaa Vekâleti'ni alakadar edecek işler hakkında şimdiden lüzumlu hazırlıklar yapılmak üzere, bu talimatnamenin bir an evvel hazırlanması zaruri görülmektedir. Bu talimatnamenin hazırlanması için teşkili muhtemel komisyonun ne vakit, nerede toplanacağını ve vekâletin bu komisyona iştirak tarzının tesbitine müsaadelerini arz ve istirahat eyledim." Yazı, aynı zamanda, Dahiliye, İktisat, Nafia, Maliye, Ziraat, Müna-kalat ve Adliye Vekâletleri ile bilgi için Genelkurmay Başkanlığı'na da iletilmişti.⁹

Maliye Vekâleti de, 11 Aralık 1942 tarihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, aynı konuya değiniyordu. Yazı, "Varlık Vergisini zamanında ödemeyenlerin çalışma mecburiyetinin tatbik tarzını tayin edecek bir talimatname hazırlanması h[akkında]ydı" "Acele" olduğu vurgulanan yazıda şu görüşlere yer verilmişti:

Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesine göre tahakkuk ettirilen vergi-

lerin talikinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemeyenler hakkında çalışma mecburiyetinin tatbiki icab ettiği ve komisyonların mesaisi on güne kadar biterek, tarhiyatın taliki mümkün olacağı cihetle, kanun hükümü dairesinde bu mecburiyetin tatbik tarzının bir talimatname ile tesbiti icab etmektedir.

Çalışma mecburiyeti, alakahların kanuna göre askeri mahiyeti hâiz olmayan umumî hizmetlerle belediye hizmetlerinde çalıştırılması suretile tatbik edileceğine ve mükelleflerin bedeni kabiliyetleri de araştırılacağına göre, Maliye, Nafia, Dahiliye ve Sıhhiye Vekâletleri mümessillerinden mürekkep bir komisyon teşkili ve Varlık Vergisini ödemeyenler arasın-

- Salamon en kıymetli eşyasını sattığı halde buz dolabını neden elden çıkarmıyor?
- Ne yapsın, qidenlerin üstüne bir bardak buzlu su içecek.

Şaka, no. 122 (4 Mart 1943)

da yedek ve muvazzaf subay ve erlerin bulunabilmesi ihtimaline binaen, bu heyete Milli Müdafaa Vekâleti'nden de bir mümessil bulundurulması, Milli Müdafaa Vekâleti'nce istenilmekte olması hasebile, komisyona Milli Müdafaa Vekâleti'nden de bir mümessilin iştiraki suretile bir talimatname projesi izharına müsaade buyurulması arz olunur.¹⁰

Başvekâlet Müsteşarlığı, bu yazı üzerine, 16 Aralık 1942 tarihinde, Dahiliye, Nafia, Milli Müdafaa, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletlerine yaz-

dığı bir yazıda, "Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesine göre tahakkuk ettirilen vergileri zamanında ödemeyenlerin çalışma mecburiyetinin tatbik tarzını tayin ve tesbit üzere bir talimatname hazırlanması[ının]" uygun görüldüğünü belirtiyordu. Buna göre, "talimatnamenin hazırlanması için Maliye Vekâleti Müsteşarı'nın reisliği altında bir komisyon kurulması uygun görül"müş-tü. Bunun için söz konusu Vekâletlerden birer temsilcinin bildirilmesi talep ediliyordu.¹¹ Aynı gün benzer bir yazı ile durum Maliye Vekâleti'ne de açıklanmıştı.¹² Nafia Vekâleti de, 26 Aralık 1942 tarihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, söz konusu komisyona Vekâlet Seferberlik Müdürü'nün temsilci olarak gönderildiğini bildiriyor ve talimatnamenin de hazırlanmış olduğunu haber veriyordu.¹³ Ancak söz konusu talimatname taslağı dosyada bulunmamaktadır.¹⁴

Çalışma Mükelleflerinin Erzurum'daki İkametleri¹⁵

Dahiliye Vekâleti, 1943 yılının Temmuz ayının ilk günlerinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, çalışma mükelleflerinin Erzurum'daki ikametleri sırasında gelişen olaylar hakkında bilgi veriyordu:

Erzurum Valiliği'nden alınan ve Vekâletlerine de yazıldığı anlaşılan (...) yazıda; vilâyet merkezinde Varlık Vergisi mükelleflerinden iki mektebe yerleştirilmiş 560 kişi mevcut olup, bunların çalıştırılmadıklarından ve içlerinden işelerini temin maksadile dışarı çıkanların mahalle aralarına dağılarak, kadınlara sarkıntılık ettiklerinden, birkaç polis memurule inzibat altına alınmışlarsa da, bu vaziyetin devamına imkân olmadığından bahisle, bu duruma nihayet verilmesi için 150 çadıra ihtiyaç olup, şimdilik acilen 70 çadırın gönderilmesi istenilmektedir.

Malûmu devletleri üzere, Varlık Vergisi mükelleflerinin şehir içinde ikamet ettirilmeyerek, şehir dışında tesis edilecek kamplarda çalıştırılmaları esastır. Bunların şehir içinde bulun-

maları, yalnız şehrin asayiş noktasından değil, orada askerî garnizon bulunması itibâriyle emniyet bakımından da mahzurludur. Bu adamların şehirde polis kuvvetile daimî nezaret ve murakabe altında bulundurulmaları da imkânsızdır.

Yukarıdaki sebeplere binaen, vilâyetçe istenilen çadırların bir an evvel temin ve irsalile mezkûr mükellefleri şehir haricindeki iş kamplarına gönderilmelerine emir ve müsaade buyurulmasını saygılarımla rica ederim.¹⁶

Vergi Borçlarına İtirazlar ve Talepler¹⁷

Elimizde Varlık Vergisi borcuna itiraz eden ve vergi borcuna karşılık bazı taleplerde bulunan toplam üç adet dilekçe bulunmaktadır ve dilekçeler Maarif Vekâleti'ne hitaben kaleme alınmıştır.

İlk dilekçe, 13 Ocak 1943 tarihli olup, Cihan Kitabevi sahibi Mihran Acun'un mirasçısı kızı Aramanuş Acun'a aittir. Borçlunun Ermeni asıllı olduğu isminden anlaşılmaktadır. Dilekçedeki bilgilere göre, kitabevine toplam 30.000 TL Varlık Vergisi tarh olunmuştu. Acun ise 31 Aralık 1942 tarihinde bu borca karşılık ancak 1.200 TL ödemede bulunabilmişti. Acun'un belirttiğine göre, vergi tarhında maddi hata olmalıydı, çünkü, kütüphanenin ve içinde oturduğu dört odalı meskenin satışından 8.000 TL bile elde edilemezdi. Dolayısıyla vergi borcunu ödeyebilmek için, bütün kitapların ve kitap haline gelmemiş olan formların hurda kâğıt fiyatına "kesekâğıtçılar"ına satılması gerekiyordu ki, bu satıştan da borcun ödenebilmesi için gereken paranın karşılanması beklenemezdi. Acun, bu koşullar altında elindeki kitapların borcuna karşılık hükümetçe satın alınmasını istiyordu. Ayrıca, maddi hatanın düzeltilmesini ve ortaya çıkacak yeni vergi borcunun ödenebilmesi için de "uzun bir zaman" talep ediyordu.¹⁸

Kanaat Kitabevi sahibi İlsay Bayar da, 22 Ocak 1943 tarihli ve Maarif

Vekâleti'ne hitaben kaleme aldığı dilekçesinde, kendisine 494.500 TL Varlık Vergisi tarh edildiğini bildiriyor ve borcunun 250.000 TL'sini ödeyebildiğini açıklıyordu. Bayar, "bunu yapabilmek için sahibi bulduğum her şeyi sattım" diye yazmıştı. Geri kalan borcunu ödeyebilmesi için, elindeki kitapların değer takdir edilerek Maarif Vekâleti'nce satın alınmasını talep ediyordu.¹⁹

Maarif Vekâleti de, Başvekâlet evrakı olarak 8 Şubat 1943 tarihinde işlem gören bir yazısında, dilekçelere karşı ne gibi bir işlem yapılması gerekeceği konusunda Başbakanlığın "yüksek emirlerinin bildirilmesi"ni istiyordu.²⁰ Dosyada dilekçelere karşı nasıl bir işlemde bulunulduğuna ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Son dilekçe/telgraf Mısır Başhahamı ve Türkiye Kahire Eski Başkonsolosu Hayim Nahum tarafından 17 Eylül 1943 tarihinde Başbakanlığa çekilen bir telgraftır. Bu telgrafta, Nahum, İzmir'de bulunan kardeşi Bün-yamin Nahum'un "çalışma kampı"na gönderilmeden önce, Varlık Vergisi borcunun yeniden incelenmesi talep ediyordu. İsminden açıkça anlaşılacağı gibi, vergi borçlusu bir Yahudidir. Başbakanlıktan Maliye Vekâleti'ne iletilen talep, Maliye Vekâleti tarafından 10 Kasım 1943 tarihinde Başbakanlık nezdinde yanıtlanacak ve 100.000 TL tarh edilen vergide, Bün-

yamin Nahum'un daha önceki itirazında olduğu gibi, "kanunsuzluk ve maddi hata görülememiş" olduğu bildirilecektir.²¹

Çalışma Mükelleflerinin Dönüşü²²

Dosyada bulunan antetsiz, sayısız ve tarihsiz bir yazıda, "Salahiyetli bir makamdan aldığımız malumata göre, Varlık Vergisi borçlarını kanunun tayin ettiği müddet içinde ödemediklerinden dolayı, çalışma mükellefiyetine tabi tutulmuş olan vatandaşların, aile ve iş muhitlerinde çalışarak, bakiye borçlarını ödeyebilmek imkânlarını bulabilmeleri için, aileleri nezdine iadeleri hükümetçe tensip olunmuştur. Bu tedbirin aile ve iş muhitlerinde huzur ile çalışmak imkânlarını bulabilecek olan iyi niyetli vatandaşlara bakiye borçlarını ödemek için büyük kolaylıklar temin edeceği ümit edilmektedir. Gösterilen bu kolaylıklara rağmen borçlarını ödemekte temerrüt edenler hakkında Tahsili Emval Kanunu hükümlerinin [iki kelimenin üzeri çizilmiştir-okunamamaktadır] tatbikine devam olunacaktır." denilmektedir.

Gerçekten de, 3 Aralık 1943 tarihli ve Dahiliye, Maliye ve Nafia Vekâletlerine iletilen ve bizzat başbakanın imzaladığı bir Başbakanlık yazısında konuyla ilgili şu karar açıklanıyordu:

Rebeka - Dün gece ruyamda butun apirtimanlarimizi, hanlarimizi kasırgadan uçmuş yordum !..

Salomon - Sorma Rebeka, ben her yün gazetaları okurken öyle yoruyorum !..
Şaka, no. 108 (26 İnciteşrin, 1942)

Varlık Vergisi borçlarını kanunun tayin ettiği müddet içinde ödemediklerinden dolayı çalışma mükellefiyetine tabi tutulmuş olan vatandaşların, aile ve iş muhitlerinde çalışarak, bakiye borçlarını ödeyebilmek imkânlarını bulabilmeleri için aileleri nezdine iadeleri tensip olunmuştur.²³

◀ Cemil Koçak, Doç. Dr.
Sabancı Üniversitesi

1 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu, [BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/85 560 19].
Deutsche Allgemeine Zeitung, (Berlin/28 Ocak 1943) adlı gazetede yayımlanan "Türkiye'de Varlık Vergisi" adlı yazı da, 11 Mart 1943 tarihinde, Hariciye Vekâleti'nce Fransızcaya tercüme edilerek, başbakanlığa sunulmuştur. BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/232 563 2]. Yazı, Hariciye Vekâleti İkinci Daire Umum Müdürlüğü Şube 1, (Sayı: Umumi 3719/Hususi 87) antetlidir.
2 Yazı, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü, (Sayı: 1216) antetlidir.
3 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, 2. cilt, 3. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 141-274 ve 487-515.
4 BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/86 569 8].
5 Yazı, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü (Daire: İç Yayın/Sayı: 3786-719) antetlidir.
6 BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/86 570 5].
7 Yazı, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü (Daire: İç Yayın/Sayı: 4707-1668) antetlidir. Metnin orijinali için bkz. Belge 1.
8 BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/135 970 8] ve BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/54 353 13].
9 Yazı, Millî Müdafaa Vekâleti (Ordu Dairesi I. Şube I. Kısım/Sayı: 21342) antetlidir.
10 Yazı, Maliye Vekâleti (Vasıtasız Vergiler Umum Müdürlüğü I. Şube/Sayı:

22101-2 ve 5735) antetlidir.

11 Yazı, suret olup, Başvekâlet Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü (Sayı: Umumi/6-2039 ve Hususi/6-4661) antetlidir.
12 Yazı, suret olup, Başvekâlet Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü (Sayı: Umumi/6-2038 ve Hususi/6-4661) antetlidir.
13 Yazı, Nafia Vekâleti Seferberlik Müdürlüğü (Sayı: 4633/18086) antetlidir.
14 Bu konuda bkz. Koçak, *age*, (2. cilt), s. 498-503 ve Rıdvan Akar, *Aşkaile Yölcüleri (Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları)*, İstanbul: Belge Yayınları, 1999, s. 110-113.
15 BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/89 590 12].
16 Yazı, Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü (6. Şube/Doysa: 41541-4-2 ve Sayı:30816) antetlidir. Yazı, Başvekâlet'te 3 Temmuz tarihinde kayda geçmiştir.
17 BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/144 31 13] ve BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/135 971 23].
18 Dilekçe surettir.
19 Dilekçe surettir.
20 Yazı, Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü (Sayı: 81) antetlidir.
21 Yazı, Maliye Vekâleti Vasıtasız Vergiler Umum Müdürlüğü (I. Şube/Sayı: 221/2/33-139 ve 44763) antetlidir.
22 BCA BMGMK, [Katalog Numarası: 0 30 10/135 971 24].
23 Yazı, suret olup, Başvekâlet Yazı İşleri Sicil Müdürlüğü (Sâdırâ No: Umumi/850-4046) antetlidir. Bu konuda bkz. Koçak, *age*, (2. cilt), s. 500-503 ve Akar, *age*.